

Martin Suchanek

Den palestinska vänsterns strategiska kris

Ur *Arbetarmakt* 2024-09-06

Vi publicerar här en översatt artikel som har skrivits av Martin Suchanek i vår tyska systerorganisation *ArbeiterInnenmacht*.¹ Den handlar om den palestinska vänsterrörelsen som en gång i tiden var stark men som senare överflyglades av islamistiska krafter. Den här artikeln diskuterar viktiga aspekter av den processen. Framför allt handlar den om organisationen PFLP – Folkfronten för Palestinas befrielse. I skrivandets stund är PFLP omtalad eftersom organisationens väpnade kamp mot den sionistiska kolonialismen används som ett argument mot Palestinarörelsen i Sverige. Därför vill vi klart uttala att vi stödjer PFLP:s och andra motståndsgruppers väpnade kamp mot Israel och världsimperialismen. Som föreliggande artikel visar gör vi det emellertid inte okritiskt. Men våra invändningar kommer från marxistiska och leninistiska utgångspunkter och handlar om vad som är den bästa strategin för att besegra Israel och deras imperialistiska herrar. Vi tillbakavisar med kraft den sionistiska och imperialistiska hetsen mot PFLP och deras sympatisörer. Vi avvisar också med förakt småborgerliga och socialdemokratiska krafter som Vänsterpartiets ledning, som sluter upp i den sionistiska hetskampanjen.

Redaktionen

Sedan årtionden utgör den palestinska vänstern en central kraft i kampen för frigörelse mot den sionistiska fördrivningen, koloniseringen och den imperialistiska ordningen. Den upplevde sin höjdpunkt under 1960- och 1970-talet. Den spelade även en betydande, delvis ledande roll i den första intifadan 1987.

Sedan dess har dess inflytande bland de palestinska massorna gått tillbaka. Krisen är sedan årtionden obestridlig för praktiskt taget alla organiserade strömningar. Orsakerna till denna nedgång skiftar.

Flera grupperingar i den palestinska vänstern anpassade sig sedan början av 1990-talet till PLO-ledningen och stödde mer eller mindre Osloavtalet med Israel. I gengäld fick de del av palestinska myndighetens förmåner, även om det var små förmåner. Men de misskrediterade sig själva politiskt, eftersom de till slut urartade till politiska medbrottslingar till just denna myndighet och dess politik.

Andra organisationer inom motståndet – framför allt PFLP och även majoriteten av DFLP (Demokratiska fronten för Palestinas befrielse) – avvisade helt riktigt redan från början det reaktionära Osloavtalet, som skulle leda till en överenskommelse med erkännande av bosättarkolonialismen och en redan 1993 knappt livskraftig palestinsk stat. Deras kritik av kapitulationen inför imperialismen och sionismen skulle inom bara några år visa sig vara historiskt och politiskt korrekt. Ändå förlorade dessa strömningar inflytande.

Utan tvivel utsattes dessa konsekvent anti-sionistiska delar av den palestinska vänstern liksom oppositionella krafter inom Fatah mycket mer av ockupationstruppernas repression (och ibland även av palestinska myndighetens). Detta förklarar i sista hand inte varför exempelvis

¹ <https://arbeiterinnenmacht.de/>

PFLP och DFLP inte kunde vinna på det alltmer uppenbara misslyckandet för PLO-majoritetens och Fatahs politik, utan i stället själva trycktes ut i politikens marginal genom fiendtligheten mellan Fatah och Hamas.

Därtill kom också att Sovjetunionens sammanbrott försatte en stor del av den palestinska vänstern i ideologisk förvirring, delvis även i ekonomisk kris. Förutom Sovjetunionen bröt ”anti-västliga” reaktionära arabiska regimer, vilka dittills utgjort ett visst skydd för den palestinska vänstern (och till vilka den opportunistiskt hade anpassat sig), antingen samman eller inledde en mer eller mindre spektakulär kursändring för att rädda sitt eget skinn. Även Syrien som varit den enda konstanta reträttplatsen för den palestinska vänsterns utlandsledningar genomförde en vändning till USA och stödde 1991 dess första krig i Irak med omkring 17 000 soldater.

Dessa faktorer utgör en viktig, men i slutändan inte den avgörande orsaken till den palestinska vänsterns kris. Utan tvivel spelade det en viktig roll att de visade sig oförmögna att anpassa sin strategi och politik till befrielsekampens förändrade förutsättningar efter den första intifadan. Den genomförde detta mer empiriskt och taktiskt, men inte genom att sätta sin faktiska politiska strategi, som hade utvecklats under 1960-talet, på prov.

Detta gäller speciellt PFLP, vars strategi, taktik och program vi av flera skäl kommer att koncentrera oss på. För det första var PFLP under årtionden den palestinska vänsterns största och på flera olika sätt mest auktoritativa organisation, som stod för en konsekvent kamp mot den sionistiska ockupationen och för befrielsen av hela Palestina med revolutionära medel.

För det andra – och därmed förknippat – utvecklade PFLP en egen syn på revolutionen i Palestina. Det dokument – *Strategy for the Liberation of Palestine*² – som antogs på PFLP:s andra kongress 1969 innehåller deras omfattande analys och politiska slutsatser. Ett kritiskt förhållningssätt och en kritisk värdering är grundläggande för revolutionärer som vill bidra till utarbetandet av en revolutionär strategi och ett revolutionärt program för befrielsekampen.

Dokumentet slår fast en linje och en bedömning inte bara av det förgångna. PFLP hänvisar själva i inledningen till återpubliceringen av texten 2017 till att ”detta dokument lägger fast PFLP:s grundläggande uppfattningar och analys när det gäller koloniseringen av Palestina, revolutionens krafter och de krafter som står uppradade mot det palestinska folket”.³ Även om flera viktiga förändringar ägt rum sedan 1969, håller PFLP fast vid att: ”den här framställda analysen förblir den ledande politiska ramen för en revolutionär ansats från vänster för Palestinas befrielse – en ansats som vi betraktar som grundläggande för att uppnå seger och Palestinas befrielse.”⁴

Från Nakban till den panarabiska nationalismens dominans

Innan vi vänder oss till detta dokument och PFLP:s politik, ska vi kort skissera de olika stadierna i befrielsekampen sedan Nakban (Katastrofen) 1948 fram till grundandet av PFLP, för att presentera bakgrunden till den palestinska vänsterns utveckling. Efter att vi behandlat dessa dokument, ska vi ta upp kampens vidare utveckling och PFLP:s politik.

Israels grundande medförde som bekant fördrivningen av omkring 750 000 till 800 000 palestinier, mer än hälften av folket vid den tidpunkten. Denna katastrof utgjorde inte bara ett historiskt nederlag och en central del i etableringen av en ny, imperialistisk ordning i Mellanöstern. Det vanhedrande nederlaget för arabstaterna och deras militära styrkor, arabiska legionen, ställde också frågan om dess orsaker. Särskilt på universitetet i Beirut

² PFLP, *The Strategy for the Liberation of Palestine*. Utrecht: Foreign Language Press, 1971.

³ Ibid, s. 7.

⁴ Ibid, s. 10.

utvecklades och fördjupades en kritisk diskussion, som kom fram till att också arabstaternas och deras ledarskaps svagheter måste betraktas som orsaker till nederlaget.

Oenigheten och uppsplittringen i Mellanöstern i många arabiska stater liksom deras ekonomiska och sociala efterblivenhet var ansvarigt för nederlaget. Det var nödvändigt med enhet och modernisering av de arabiska samhällena. Även om denna punkt visar på de dåvarande regimernas klassbas, var diskursen bland arabiska intellektuella under 1950-talet i grunden bestämd av en radikal, borgerlig eller småborgerlig nationalism.

Samtidigt förändrades dock förhållandena i själva arabstaterna med framväxten av en panarabisk nationalism. De "fria officerarnas" kupp i Egypten förde 1952 Nasser till makten. Han vidgade med en jordreform sin sociala bas till skikt i intelligentsian, officerskassen och mellanskikten och etablerade en bonapartistisk regim.

I kampen mot den brittiska imperialismen om kontrollen över Suezkanalen närmade sig nasserismen Sovjetunionen. Byggandet av Assuandammen, förstatligandet av Suezkanalen och fler statskapitalistiska reformer skärpte konflikten med imperialismen.

Under Suezkrisen 1956–1957 utgick Egypten som segrare mot Storbritannien, Frankrike och Israel, vilka inte fick stöd av USA, eftersom USA ville undvika en större konfrontation med Sovjetunionen. Denna politiska framgång ökade enormt nasserismens prestige. Den panarabiska nationalismen grep Syrien, Irak och andra länder och blev till en mäktig politisk-ideologisk strömning. Samtidigt fördjupades också splittringen i det arabiska lägret, där monarkierna i persiska viken stod fast vid USA:s sida.

Arabiska Nationella Rörelsen och Fatah

Under denna fas grundades två organisationer som är väsentliga för den palestinska befrielsekampen. Omkring år 1952 bildades de arabiska nationalisternas förbund (ANR), som framför allt växte starkt i Jordanien och snabbt grundade avläggare i andra stater. ANR var till att börja med en borgerligt nationalistisk organisation, som dock rörde sig åt vänster under inflytande av nasserismen och förespråkade redan från början en form av stadieteori för revolutionen. Mot slutet av 1950-talet och under 1960-talet utvecklades organisationen under inflytande av yngre militanter som George Habash och Nayef Hawatmeh åt vänster mot "marxismen-leninismen", även om det var med stalinistisk och maoistisk präglning.

Den andra organisationen, som redan 1965 övertog en ledande roll i PLO, var Fatah, som grundades i Kuwait 1957. Till skillnad från panarabismen, som såg den palestinska revolutionen som en del av den samlade arabiska revolutionen, företrädde Fatah tidigt åsikten att kampen i Palestina hade företräde. Denna skulle koncentrera sig på den egna nationen och hålla sig ifrån den inre kampen i alla arabstater (och dessa å sin sida hålla sig utanför de politiska konflikterna bland palestinierna). Politiskt sett var Fatah en borgerligt nationalistisk befrielseorganisation, vilken ändå från början innehöll alla möjliga ideologiska strömningar (inklusive sådana som betraktade sig som marxistiska). Fatah gick tidigare än andra in för gerillakrig mot den sionistiska staten, vilket gav dem enorm prestige bland palestinska ungdomar, en omfattande tillströmning av kämpar och politiskt stöd. Fatahkämparnas hjältemod vid slakten i Karame den 21 mars 1968 ledde slutligen till att Fatah etablerade sig som den populäraste och starkaste kraften inom motståndet och kunde 1968 överta ledningen i PLO.

Arabstaternas nederlag i sexdagarskriget 1967 utgjorde ännu en politisk vändpunkt. Israel besatte Golanhöjderna, Västbanken och halvön Sinai. Detta var inte bara ett militärt utan framför allt ett förödande politiskt nederlag för panarabismen och nasserismen. Även när alliansen mellan Egypten, Syrien och andra arabstater inledningsvis hade framgång i Jom-Kippur-kriget, drev den israeliska armén tillbaka de syriska stridskrafterna och kunde stoppa

de egyptiska truppernas frammarsch. Detta gjorde det i motsats till 1967 möjligt med en ”ärofull” utgång med förhandlingar om vapenstillestånd och lade grunden för ett fredsfördrag mellan Israel och Egypten och att Sinai lämnades tillbaka.

Nederlaget i sexdagarskriget medförde också att ANR politiskt hamnade långt efter Fatah bland palestinierna. Grundandet av PFLP 1968 (ur delar av ANR) var en reaktion både på Egyptens och Syriens misslyckande liksom Fatahs politiska dominans.

Innan vi vänder oss till deras strategi i detalj, vill vi dock fortsätta med vår skiss av befrielsekampen.

Gerillakamp som huvudform

Slutet av 1960-talet och 1970-talet dominerades av gerillakampen. Även om enstaka grupperingar som det palestinska kommunistparti (idag Palestinska Folkpartiet) som uppstod ur det jordanska kommunistpartiet alltid avvisade den väpnade kampen, förde de en reformistisk tillvaro, framför allt därför att den israeliska ockupationen och dess militärstyre i stor utsträckning inskränkte det legala och därmed också det fackliga utrymmet i de ockuperade områdena, eftersom alla palestinska organisationer förbjöds.

Koncentrationen på gerillakamp fick vittgående följder för befrielseörelsen liksom vänstern. För det första är det faktiskt bara befolkningen i flyktinglägren utanför de områden som kontrolleras av Israel – och som efter det förlorade sexdagarskriget också betydde utanför Västbanken och Gaza – som utgör området för rekrytering till motståndet, den aktiva basen i kampen. Gerillastrategin ledde också alla – Fatah liksom vänstern – till en ytterligare inskränkning av de faktiskt kämpande krafterna, nämligen de som kunde rekryteras till gerillan, det vill säga till en professionell väpnad kamp. Den ”övriga” befolkningen, det vill säga den stora majoriteten av de arbetare och bönder som var fördrivna eller de som levde under ockupation fungerade i slutändan som passivt stöd till kampen, och kunde bara bidra med materiell, moralisk och politisk hjälp. Även om leninister inte avvisar någon kampform, vilket Lenin själv förklarade i ”Partisankriget”,⁵ så måste gerillastrategin alltid förstås som en i slutändan underordnad form i samspel med andra former av klasskamp.

Den borgerliga ledningen runt Arafat liksom den palestinska vänstern förklarade ändå gerillakampen, även som en berättigad avgränsning från de flesta arabiska kommunistpartiernas legalism och mekanism, som huvudformen i kampen för befrielse. De ”marxist-leninistiska” partiernas överlägsenhet skulle därför visas genom att de skulle föra gerillakampen mer beslutsamt än borgerliga och småborgerliga krafter och därmed kallas fram till revolutionens ledning.

Detta förde också till att det förutom gerillakampen, det vill säga väpnade angrepp på israeliska enheter från angränsande stater (framför allt Libanon, Syrien och Jordanien fram till Svarta september), framträdde individuell terrorism i den palestinska vänstern framför allt i början av 1970-talet som kampform, med alla följder som redan kritiserats av Lenin och Trotskij. En följd var att organiseringsarbetet i de ockuperade områdena eftersattes fram till 1980-talet, även om det där ägde rum massprotester mot bosättningspolitik, skatthöjningar, stölder av jord och resurser (framför allt vatten). Detta skulle ha krävt andra kampmetoder än fokuserandet på rekrytering av små, illegala gerillaenheter.

PFLP:s analys och strategi

Den palestinska vänsterns grundproblem bestod i att de ironiskt nog var överens med Fatah särskilt om revolutionens karaktär, nämligen att den var en nationell-demokratisk revolution.

⁵ V. I. Lenin, ”Partisankrig”, *Valda verk i tio band*. 3: 1905–1912. Förord av utgivaren. Progress / Fram 1983, s. 271–282. [marxistarkivet: [Partisankrig](#)]

Därmed kunde dess mål endast vara upprättandet av en enhetlig, demokratisk stat i Palestina. Den skulle upprättas genom en allians mellan arbetarklassen, bönderna och småbourgeoisien, vars politiska representation var PLO:s ledning.

I dess centrala dokument *Strategy for the Liberation of Palestine* (1969) framhöll PFLP korrekt att revolutionärer måste ha en klar förståelse av revolutionens karaktär, de olika klasserna, deras mål, deras fiender, och att en revolutionär teori bara är möjlig på grundval av den vetenskapliga socialismen.

Detta anspråk utgör utan tvivel en riktig utgångspunkt, som skiljer PFLP (liksom andra ”traditionella” organisationer i den palestinska vänstern) från aktuella, ”postmarxistiska” eller postmodernt inspirerade och i sista hand småborgerliga politiska strömningar. Vi delar också i grunden ståndpunkten att varje revolution, om den ska bli framgångsrik, kräver en revolutionär politisk ledning, ett parti, som handlar på denna grundval (och naturligtvis ständigt prövar denna uppfattning i ljuset av klasskampens erfarenheter).

Men PFLP:s marxism – och därmed också dess strategi, dess program och dess förställning om revolutionärer partier – är liksom största delen av den palestinska vänstern präglad av stalinismen och särskilt av maoismen.

Stadieteori

Därför övertar PFLP stadieteorin för revolutionen, enligt vilken den palestinska befinner sig i ett nationellt-demokratiskt stadium. Även om PFLP polemiserar mot den falska uppfattningen att den nationella befrielsekampen inte är en klasskamp, hävdar den att den nuvarande fasen inte är socialistisk:

”Påståendet att vi befinner oss i en fas av nationell befrielse och inte den socialistiska revolutionen leder vidare till frågan om vilka klasser som är inblandade i kampen, vilka av dem som är för och vilka som är emot revolutionen i var och en av dess faser, men det eliminerar inte klassfrågan och frågan om klasskampen.

Nationella befrielsestrider är också klasskamp. De är kamp mellan kolonialismen och den feodala och kapitalistiska klassen, vars intressen är kopplade till kolonisationsernas, å ena sidan, och de andra klasserna i folket som representerar större delen av nationen, å andra sidan.”⁶

Och vidare: ”Sammanfattningsvis måste vår klassanalys av den palestinska revolutionens krafter ta hänsyn till klassituationens speciella karaktär i underutvecklade samhällen och det faktum att vår kamp är en kamp för nationell befrielse, såväl som sionismens speciella fara.”⁷ De revolutionära krafternas uppgift skulle därför vara att sätta den nationella befrielsekampen i centrum. Detta stadium måste först fullbordas för att det sedan ska vara möjligt att gå vidare till den socialistiska revolutionen.

För PFLP betyder detta dock inte att alla klasser kämpar likvärdigt för revolutionen eller utgör dess ryggrad. För dem är arbetarklassen den ytterst revolutionära klassen. Men i den nationella revolutionens skede sammanfaller deras intressen med böndernas. Därför, i sin strategiska inriktning, framträder alltid arbetare och bönder, klassen av löntagare och små markägande eller jordlösa ägare av produktionsmedlen som revolutionens centrala kraft. Med PFLP:s ord:

”Den palestinska revolutionens material, dess viktigaste stöd och dess grundläggande krafter är arbetaren och bonden. Dessa klasser utgör majoriteten av det palestinska folket och fyller fysiskt alla läger, byar och fattiga stadsdelar.

⁶ *Strategy*, s. 44.

⁷ *Strategy*, s. 45.

Här finns revolutionens krafter... förändringens krafter.”⁸

PFLP är alltså mycket väl medvetna om att arbetarna och bönderna är två olika klasser med skilda klassintressen. Men i revolutionens demokratiska etapp framträder inte dessa. Följaktligen är befrielsens revolutionära kraft, som PFLP själva föreställer sig, inte heller någon arbetarorganisation eller arbetarparti, utan i stället ett revolutionärt arbetar- och bondeparti.

Denna syn försvaras ännu idag av stadieteorins anhängare, på det sättet att de ser en kvalitativ skillnad mellan revolutionens karaktär och uppgifter i de utvecklade kapitalistiska (imperialistiska) länderna och i den halvkoloniala eller koloniserade världen. Så gör Samar Al-Saleh i hans försvar av PFLP:s strategi med titeln ”The Palestinian Left Will Not Be Hijacked – A Critique of Palestine: A Socialist Introduction”⁹:

”Den avlidne marxist-leninistiske filosofen Domenico Losurdo nyanserar strategin med klassöverskridande fronter som den nationella befrielsekampen följer, när han skriver: ’Medan proletariatet är bärare av den emancipatoriska processen, som spränger det kapitalistiska herraväldets bojar, är den allians som krävs för att spränga det nationella förtryckets band bredare’.”¹⁰

Med denna och liknande formuleringar menas inte alls att arbetarklassen som ledande revolutionära kraft måste försöka vinna så breda skikt som möjligt av småbourgeoisien på landsbygden och i städerna för sin kamp. Det rör sig mycket mer om de revolutionära klassernas strategiska allians med alla krafter som är emot kolonialismen och imperialismen. Dessa omfattar framför allt städernas småborgare och mellanskikten, men eventuellt också varje del av kapitalistklassen vars intressen inte är förbundna med kolonialisternas/imperialisternas.

Det blir tydligast när vi ställer oss frågan vilket produktionssätt, vilken klass som härskar i en regim som en sådan nationell revolution för till makten. Det kan bara vara ett kapitalistiskt produktionssätt. Även när personerna i en sådan regim i stor utsträckning utgörs av småborgerliga krafter, mellanskikt, så skulle det ändå vara kapitalets herradöme, inte arbetarnas. För arbetarstyret måste nämligen den demokratiska revolutionen gå utöver sina begränsningar, konfiskera kapitalet, upprätta en demokratisk planekonomi för ekonomins nyckelsektorer och så vidare.

Det är inte ovanligt i de borgerliga revolutionernas historia att deras mest beslutsamma förkämpar härstammar ur en minoritet av borgarklassen och ofta rekryteras från småborgerligheten (framför allt ur intelligentsian). När de väl kommer till makten måste de oundvikligen upprätta en borgerlig regim – i någon politisk form (bonapartism, demokrati, teokrati), eftersom ett småborgerligt produktionssätt inte kan vara förhärskande.

Frågan om klasskaraktären av en regim, som en revolution frambringar, förblir för PFLP antingen vag eller besvaras i enlighet med stadieteorin, att kampen för en socialistisk omvälvning bara kan komma i förgrunden först efter en framgångsrik antikolonial eller nationell revolution.

Enligt detta synsätt behövs det inte heller något separat arbetarparti, utan folkfronten kan stöda sig på två klasser med skilda intressen. Det revolutionära partiet, som nu ska bildas, är i

⁸ *Strategy*, s. 47.

⁹ Samar Al-Saleh and L.K.: [The Palestinian Left Will Not Be Hijacked – A Critique of Palestine: A Socialist Introduction](#)

¹⁰ *Ibid.*

sig själv klassöverskridande, eftersom arbetarnas och böndernas skilda intressen inte spelar någon avgörande roll i den tänkta demokratiska revolutionen.

Även om PFLP:s ideologi i viss mån hänger ihop med den falska idén om den ryska revolutionens karaktär 1905 som en demokratisk revolution, hamnar den långt ifrån denna tidiga bolsjevism. Bolsjevikerna hade alltid resolut motsatt sig alla försök att skapa ett gemensamt parti av arbetare och bönder, och snarare kritiserat det som ett övergivande av klasspositionen i den demokratiska revolutionen. Ett sådant klassöverskridande parti skulle bara vara möjligt om arbetarklassen prioriterade strävan efter sina egna specifika klassintressen – både dess omedelbara ekonomiska och framför allt dess historiska, långsiktiga intressen. Och eftersom representanterna för borgarklassen, men även för småborgerligheten, hur trångsynta och kortsynta de annars kan vara, har en pålitlig klassinstinkt i fråga om egendomsfrågan, kommer de inte bara att få muntliga försäkringar från representanter för proletariatet, utan kräver också handlingar som bevisar att de inte bedriver radikal arbetarpolitik.

Ett gemensamt parti för arbetare och bönder representerar med nödvändighet en boja för proletariatet – men det framstår inte som sådant om man förstår revolutionen mot sionismen och imperialismen i enlighet med stadieteorin. I verkligheten måste den emellertid, liksom hela etappteorin, leda till proletariatets politiska underordning och till att det inte kan bli den hegemoniska kraften i befrielsekampen.

Strategiska och taktiska allianser

I enlighet med stadieteorin förespråkar PFLP en strategisk allians med småbourgeoisien. *Strategy for the Liberation of Palestine* analyserar inte bara arbetarklassen och bönderna, utan också de andra klasserna i det palestinska samhället:

Bourgeoisien representerar inte bara en mycket liten del av den palestinska nationen (0,5–1 procent), utan lever också under helt andra förhållanden. Även om några av dem kan stödja den väpnade kampen så har bourgeoisien, som huvudsakligen lever i exil och inte i flyktinglägren, till största delen slutit fred med sionismen, imperialismen och reaktionära regimer. Så har till exempel, som PFLP träffande påpekar i senare analyser, den palestinska bourgeoisien i Jordanien blivit en underordnad del av kapitalistklassen där. Enligt PFLP skulle faktiskt den palestinska bourgeoisien kunna avskrivas för revolutionen.

Annorlunda är det med småborgerligheten. Den utgör liksom i andra halvkolonier en rätt stor, heterogen klass: småföretagare, hantverkare, studenter, lärare, advokater, ingenjörer, läkare och många andra representanter för de ”utbildade klasserna”.

Även om småborgerligheten lever under helt andra, privilegierade förhållanden än arbetarna och bönderna, så representerar den, trots sin instabilitet, en strategisk allierad i revolutionen. Fram till Osloavtalet representerade Fatah denna stridande, om än vacklande, småbourgeoisie, och PLO representerade den gemensamma befrielsefronten eller organisationen. Förhållandet till PLO:s ledning var dock många gånger konfliktfyllt för PFLP redan innan Osloavtalet, till den grad att det bildade egna ”vänsterorienterade” allianser för att sätta press på den (t.ex. Nationella Frälsningsfronten på 1980-talet). Men kampen för PLO:s enhet har alltid varit en konstant i PFLP:s politik, som var avsedd att förhindra att det vacklande Fatah hoppade av till fiendeläget eller gjorde för många eftergifter. George Habash klargjorde det i en intervju 1985 att syftet var att hålla högerkrafterna i PLO på rätt spår:

”Vi förlitar oss, kort sagt, på revolutionens historiska och strategiska allians.”¹¹ Och i samma intervju: ”I detta avseende tror vi starkt på behovet av att PLO återgår till sin nationella linje

¹¹ George Habash, ”The Future of the Palestinian National Movement”, *Journal of Palestine Studies* nr 14, May

så att den förblir en ram för det palestinska folkets enhet och fungerar som deras enda legitima representant.”¹²

Men denna enhet, även om den upprätthålls, innebär bara att den sker på grundval av PLO:s och dess ledande organisations program. För Fatah betyder enhet alltid öppen enhet mellan den palestinska nationens alla klasser. Detta ideologiserades också ibland av tanken att Nakban och den israeliska ockupationen också hade utjämnat alla klasskillnader. I slutändan ger denna uppfattning bara det ideala kittet för det faktum att Fatah – och därmed PLO, som dominerar – alltid föreställer sig ett borgerligt, kapitalistiskt, demokratiskt Palestina, det vill säga en stat där den palestinska bourgeoisien skulle regera.

När PFLP säger att arbetarna och bönderna skulle vara revolutionens ledande kraft, betyder det bara att de konsekvent skulle leda den nationella befrielsen, kämpa mest beslutsamt, medan bourgeoisien sviker i förväg och småborgerliga krafter vacklar. Det betyder att frågan om vilken klass som ska leda revolutionen är begränsad till den som mest avgörande driver kampen för ett borgerligt-demokratiskt Palestina. På det socio-ekonomiska området, i termer av social ordning, erkänner PFLP på förhand oundvikligheten av ett kapitalistiskt utvecklingsstadium i Palestina efter revolutionen. Men det betyder att man anser att det är oundvikligt att revolutionen kommer att föra de kapitalistiska klasserna till makten och tilldela arbetarna och bönderna en underordnad position som den utsugna klassen. Detta är det oundvikliga resultatet av varje stadieteori – speciellt om man, som PFLP, håller sig till den mycket konsekvent.

Gerillastrategi, nationalism och internationell politik

För PFLP representerade den väpnade kampen, eller närmare bestämt gerillakampen, fram till den första intifadan det avgörande, strategiska medlet mot sionismen och imperialismen. Fram till slutet av 1980-talet var PFLP i grundläggande överensstämmelse med PLO:s stadga och Fatah, om än med en annan teoretisk motivering.

För PFLP utgjorde dock arbetarna och bönderna, i motsats till Fatah, den väpnade kampens centrala kraft, närmare bestämt fedayin i flyktinglägren i Jordanien (fram till början av 1970-talet), i Syrien och i Libanon.

Arbetarna och bönderna i Israel och de ockuperade områdena utgjorde inte en central kraft i revolutionen förrän den första intifadan. Det israeliska militärstyret (och, efter Svarta september 1970, den jordanska armén) omöjliggjorde gerillakrigföring där, så fokus på rekryteringen låg på Libanon och Syrien, där PFLP kunde etablera en verklig bas. Som den näst största fraktionen i PLO har den alltid haft ett visst ideologiskt-politiskt inflytande bland palestinier både i de ockuperade områdena och i diasporan.

Eftersom PFLP (och de flesta andra strömningar inom den palestinska vänstern) inte strävar efter något annat mål för den palestinska revolutionen i dess nationaldemokratiska skede än Fatah, kan de bara göra anspråk på att vara den kraft som faktiskt kallats för att leda folket genom väpnad kamp. Detta visade sig dock vara omöjligt från början. Fatah hade startat gerillakampen tidigare än ANR och PFLP. Den hade större ekonomiska resurser för att träna och beväpna gerillan och, efter slaget vid Karame, en enorm prestige.

PFLP – och andra organisationer – försökte kompensera detta genom att vända sig till individuell terrorism (som PLO själva också utförde med mer professionella medel), attacker och kidnappningar. Även om denna förändring, som varade fram till omkring 1972, hade alla den individuella terrorismens nackdelar, förde den inte PFLP (liksom andra organisationer

1985, s. 6.

¹² Ibid, s. 8.

som höll fast vid denna metod att kämpa mycket längre och gjorde en fullständig fetisch av den) framåt i konkurrensen med Fatah.

Faktum är att under 1970- och 1980-talet visade sig gerillastrategin alltmer vara en återvändsgränd. Det blev allt tydligare att befrielsen av Palestina genom en gerillakamp, oavsett hur självupppoffrande den var och att den förlitade sig på rekryter från flyktinglägren, kunde störa Israel men inte på något sätt störta sionismen. Dessutom drabbades de arabiska regimerna av en militär katastrof efter 1967 och efter 1973 gick de alltmer mot att sluta fred med Israel.

Framför allt visade gerillastrategin sina begränsningar från början i termer av revolutionens aktiva bas. I slutändan kämpar bara de som väljer eller rekryteras för att leva som professionella beväpnade krigare i gerillan. Massan av arbetare, småbourgeoisien i städerna och på landsbygden och medelklassen är inte involverade i kampens proklamerade (eller faktiska) huvudform, utan tvingas snarare in i rollen som passiva anhängare.

Detta är också den avgörande skillnaden mot den leninistiska ståndpunkten när det gäller partisanstrider eller gerillakrig. Marxismen kan, som Lenin visar, under vissa förhållanden inte utesluta detta som en form av kamp och det kan till och med signalera ett uppsving i massaktioner (till exempel av bönderna). Men dess roll måste förstås mot bakgrund av klasskampens övergripande rörelse som en i slutändan underordnad faktor.

Upphöjningen av gerillakrigsföringen som det främsta strategiska medlet speglar å andra sidan i grunden klasskaraktären hos de ledande krafterna i den palestinska befrielsekampen från 1960- till 1980-talet – revolutionär, småborgerlig eller borgerlig nationalism. Fatah representerar rörelsens borgerliga flygel, PFLP den radikala, småborgerliga flygeln.

Nationalism och marxism

Detta kommer också till uttryck i PFLP:s förhållande till nationalismen. För dem finns det ingen motsättning mellan marxism och nationalism. Eller med George Habashs ord: ”Jag ser ingen motsättning mellan att vara en arabisk nationalist och en sann socialist.”¹³ Detta är ingen tillfällig skillnad mot den marxistiska ståndpunkten, som exempelvis Lenin betonar i ”Kritiska kommentarer i den nationella frågan”: ”Marxismen är oförsonlig mot nationalismen, hur ’rättvis’, ’ren’, fin och civiliserad den än må vara. I stället för all slags nationalism för marxismen fram internationalismen [...]”¹⁴

Just för att nationalismen är oupplösligt kopplad till det borgerliga samhället måste marxismen förstå den som en grundläggande företeelse. Detta inkluderar också förståelsen av nationers rätt till självbestämmande och att stöda den legitima kampen mot nationellt förtryck. Endast genom det konsekventa framförandet av detta borgerligt-demokratiska krav kan den socialistiska revolutionens program – sammansmältningen av nationer till en högre enhet – bli verklighet. För att bana väg för detta mål måste arbetarklassen ovillkorligen erkänna den förtryckta nationens rätt till självbestämmande. Därför måste dess arbetarklass inkludera detta krav i sitt program, till och med under vissa förhållanden kämpa för ledarskap, och själv försöka bli en hegemonisk kraft. Men det är just därför som revolutionärerna i den förtryckta nationen själva aldrig får sjunka till nationalismens ståndpunkt, som Lenin betonar: ”Kamp mot allt nationellt förtryck – obetingat ja. Kamp för all nationell utveckling, för ’nationell kultur’ överhuvudtaget – obetingat nej.”¹⁵

¹³ ”Taking Stock, Interview with George Habash”, *Journal of Palestine Studies* nr 1, Autumn 1998, s. 92.

¹⁴ V. I. Lenin, ”Kritiska anmärkningar i den nationella frågan”, *Valda verk i tio band. 5: 1913–1916*. Progress / Fram 1985, s. 50–83. Citat s. 65. [marxistarkivet: [Kritiska anmärkningar i den nationella frågan](#)]

¹⁵ Ibid, s. 66.

I huvudsak speglar Habashs och PFLP:s felaktiga uppfattning av nationen deras uppfattning om revolutionens demokratiska natur och den strategiska alliansen med Fatah i form av PLO.

Internationell strategi?

Men det är inte allt: PFLP följde från början också en problematisk internationell strategi. PFLP kritiserar med rätta Fatahs vägran att erkänna det oskiljaktiga sambandet mellan den palestinska befrielsekampen och den antiimperialistiska revolutionen i arabstaterna. Det betyder att ledarskapet kring Arafat ständigt letar efter falska allierade i det imperialistiska lägret och har fört en opportunistisk politik av ”icke-inblandning” gentemot de reaktionära arabiska regimerna, som exempelvis Saudiarabien eller Egypten under Sadat. Mot dem ställer PFLP upp en allians mellan ”revolutionära krafter” i global skala. Men vilka är det? Arbetarklassen och fattigbönderna världen över? Nej. *The Strategy for the Liberation of Palestine* talar desto mer om Kina, Sovjetunionen, Kuba och de andra ”socialistiska staterna”, alltså byråkratiskt degenererade arbetarstater. Även om PFLP givetvis är medvetna om att Sovjetunionen erkände Israels grundande före väststaterna och aldrig handlat konsekvent, så blev Sovjetunionen inte bara betecknat som allierad utan som den ledande kraften i de ”revolutionära krafternas” kamp.¹⁶

Förutom de ”socialistiska staterna” räknades också så kallade progressiva, anti-imperialistiska eller patriotiska arabiska regimer – framför allt Egypten under Nasser, Nordjemen och Syrien – dit. I och med sammanbrottet för stalinismen, Folkrepubliken Jemen och Egyptens övergång till USA:s läger, förblev bara Syrien med tiden kvar som nära allierad, som PFLP även under Assad under den syriska revolutionen förblev troget. Därtill kommer i dag dessutom Iran.

I PFLP:s samlade geostrategiska tänkande står i slutändan inte två klasser, inte bourgeoisie och proletariat, i kamp mot varandra utan två ”läger”. Även när PFLP ofta talar om internationalism, så skiljer sig deras politik i grunden från proletär internationalism. Den utgår nämligen från klasskampen som internationell – och därmed från arbetarklassens enhet. Givetvis uppstår den inte spontant – och kan inte ens göra det – utan den måste uppnås genom revolutionärers medvetna handlande, det medvetna, teoretiska och programmatiskt ledda ingripandet, genom att omvandla existerande spontana tendenser och ge dem en medveten rörelse. Dess högsta och viktigaste uttryck för den internationella revolutionen är den revolutionära arbetarinternationalen – inte en samling av nationalrevolutionära rörelser och statskapitalistiska, bonapartistiska rörelser!

Detta är raka motsatsen till en arbetarinternational, vilket visar sig på ett tragiskt sätt när arbetarklassen och bönderna i dessa länder reser sig mot dessa påstått ”progressiva” regimer. PFLP ställs då inför frågan att vända sig mot den föregivna anti-imperialistiska regimen – eller ge den stöd och därmed stöd till det kontrarevolutionära undertryckandet av arbetarna och bönderna. Deras egna strategiska uppfattning pekar verkligen i denna riktning. Anpassningen till en bonapartistisk, kapitalistisk regim går därför som en röd tråd genom PFLP:s historia. Det följer logiskt ur en felaktig analys och strategi, stadieteorin.

Den första intifadan

Men mer än något annat har höjdpunkten i det palestinska folkets kamp i de ockuperade områdena och i Israel faktiskt prövat PFLP:s och alla palestinska organisationers politik.

Den första intifadan utbröt i slutet av 1987 efter att israeliska stridskrafter mördat fyra ungdomar i flyktinglägret Dshabaliya. Utan tvivel antog den – liksom alla massuppror – karaktären av ett spontant uppror, en massrevolution, som överraskade alla deltagare med sin omfattning. Det skulle dock vara fel att uppfatta intifadan som uttryck för ”ren spontanitet”.

¹⁶ George Habasch, ”The Future of the Palestinian National Movement”, *Journal of Palestine Studies* nr 14, May 1985, s. 5.

För det första skakades Västbanken och Gaza sedan 1967 gång på gång av massiva uppror, strejker av arbetare och affärsinnehavare. För det andra vände sig befrielse rörelsen redan före intifadan mer till befolkningen i dessa områden, delvis på grund av att gerillastrategin hade nått sina begränsningar. Ett förstärkt och halvlegalt arbete bland massorna hade redan inletts. Även PLO-organisationerna (Fatah, PFLP, DFLP) vände sig starkare mot den typen av arbete kort före intifadan.¹⁷

”Senast 1987 fanns det överallt i de ockuperade områdena ett helt nätverk av lokala organisationer, vilka tillsammans bildade en komplett infrastruktur: fackföreningar, studentrörelse, kvinnokommittéer, medicinska hjälpkommittéer med mera. Alla PLO-organisationerna deltog. I kvinno- och arbetarrörelsen var DFLP och PFLP ledande, medan Fatah lade tyngdpunkten på Shabiba-rörelsen (en ungdomsrörelse). Uppenbarligen fanns det 1987 knappast någon by, något läger eller någon stadsdel där Shabiba inte fanns företrätt.”¹⁸

Fatah såväl som PFLP och DFLP gav massivt stöd till den upproriska befolkningen. Deras kadrer erkändes från början som ledningen. I januari 1988 bildade dessa tre organisationer ”Förenade nationella ledningen för intifadan” (FNLI), vilken under de följande åren övertog den samordnande, ledande rollen.

De krafter inom PFLP (liksom DFLP, delvis också Fatah) som arbetade i de ockuperade områdena fick ett mycket större spelrum gentemot ledningarna i exil. Man kan inte alls säga att FNLI helt kontrollerades ”utifrån” av PLO:s ledning. Den första intifadan och det förberedande organisationsarbetet frambringade inte bara massorganisationer, utan också en ledning för rörelsen som såg med stor respekt på exilledningen, men som också besatt ett visst mått av självständighet.

Därtill kom att det även bildades kommittéer i olika områden som samordnade aktioner, men som också skulle säkerställa befolkningens försörjning under generalstrejken och sköta säkerheten och utgjorde därmed embryonala alternativa statliga strukturer. Den israeliska ockupationens förbud mot alla dessa strukturer i augusti 1988 utgjorde utan tvivel ett betydande slag.

I grunden antog intifadan alla kännetecken på en revolutionär situation, den var ett revolutionärt massuppror. Den visade också de politiska svagheter i den palestinska vänstern. Även om PFLP (och DFLP) hade utfört viktigt organisationsarbete i de ockuperade områdena, så motsade intifadan dessa organisationers revolutionsschema, som proklamerat gerillan som kampens huvudform. I motsats därtill gav intifadan upphov till en rörelse som förenade alla skikt i befolkningen – och även de palestinska arbetarna i Israel – i kampen. Detta erkände PFLP:s ledning i efterhand:

”Vad beträffar den väpnade kampen, så har PFLP förespråkat den fram till intifadan. I den väpnade kampen är det fedayin som kämpar, men i intifadan är det hela det palestinska folket – barn, kvinnor, konstnärer, alla. I och med intifadan fick jag för första gången känslan att det är möjligt att uppnå frihet och självständighet i en del av Palestina.”¹⁹

Habash lyfter här fram en av de verkliga gränserna för gerillastrategin – inskränknings av kämparnas bas. Men han och PFLP blev stående vid konstaterandet av fakta och att ställa in gerillakampen. De utsätter dock inte organisationens övergripande strategi för en kritisk granskning och har därför till denna dag avstått från att verkligen omdefiniera sin politik.

¹⁷ Se även Helga Baumgarten, *Befreiung in den Staat. Palästinensische Nationalbewegung seit 1948*, Frankfurt am Main 1991, s. 270–310.

¹⁸ *Ibid.*, s. 289.

¹⁹ ”Taking Stock, Interview with George Habash”, *Journal of Palestine Studies* nr 1, Autumn 1998, s. 93.

Detta problem skärptes av fasthållandet vid stadieteorin inom alla strömningar i den stalinistiskt präglade palestinska vänstern, oavsett om de var för väpnad kamp eller inte. Under intifadan framträdde dess politiskt avväpnande konsekvenser särskilt tydligt. Rörelsen förenas av ett mål, slutet på den israeliska ockupationen av Gaza, Västbanken och östra Jerusalem. Men detta väcker inte bara frågan om hur den förhåller sig till befrielsen av hela Palestina, utan också vilken klass som kommer att ta makten i dessa befriade områden om den sionistiska ockupationen tvingas dra sig tillbaka. För Fatah var frågan alltid tydlig. Det skulle vara en borgerlig regim och Fatah har framgångsrikt vunnit över den besuttna småbourgeoisien och småbourgeoisien från de ockuperade områdena sedan början av 1980-talet.

Men med hänsyn till klasskaraktären hos regimen i ett framtida Palestina, hade PFLP, DFLP och Fatah inget att sätta emot, eftersom de själva förklarade att revolutionen först borde koncentrera sig på att lösa den nationella frågan, som allt annat skulle underordnas. Trots att den hade masstöd och en välorganiserad rörelse, misslyckades den palestinska vänstern därför med att driva en oberoende klasspolitik under intifadan. För att proletariatet skulle bli den ledande klassen hade det varit tvunget att öppet driva sina specifika klassintressen och framför allt vara beredd att lösa maktfrågan till dess fördel genom att inrätta en revolutionär arbetar- och bonderegering. Huruvida detta är möjligt i hela Palestina eller till en början bara i enskilda delar är en fråga om maktbalansen, liksom hur osäker en sådan form kan vara med tanke på ockupationen.

Men den palestinska vänstern avvisade medvetet det direkta sambandet mellan kampen för nationell befrielse och kampen för ett socialistiskt Palestina, och höll fast vid stadieteorin i stället för att anta ett program för permanent revolution. Detta innebar också att den var dåligt förberedd på det historiska sveket från PLO:s ledning under Arafat. DFLP stödde Osloavtalet och splittrades på denna fråga. PFLP avvisade det korrekt från början. Men den strävade inte efter några alternativa politiska mål.

Osloavtalet och dess följder

Den första intifadan slutade med politisk utförsäljning. Det första Osloavtalet ratificerades 1993 av PLO:s dåvarande utrikesminister Abbas (och inte av själva PLO). Det innehöll den allmänna men vaga överenskommelsen att palestinerna skulle få Västbanken och Gaza som stat i utbyte mot att de erkände Israel. Jerusalems status förblev oklar och frågan om återvändande av fördrivna människor och bosättningarna på Västbanken skulle lösas i framtida förhandlingar.

Det andra Osloavtalet följde 1995, enligt vilket Västbanken delades upp i olika nivåer av ”autonomi”, det så kallade A-området under den palestinska myndighetens kontroll, B-områdena med delad kontroll och C-områdena, som fortsätter att kontrolleras direkt av den palestinska myndigheten som i sin tur kontrolleras av den israeliska ockupationen.

Avtalet visade sig redan på 1990-talet vara en politisk katastrof. I och med mordet på Rabin gjorde den sionistiska högern klart att den inte vill acceptera en stat i det som återstår av Palestina, en stat som är beroende av Israel och inte kan överleva självständigt. Den sionistiska regeringen fortsatte att bygga bosättningar och stjäla land. Bara sedan år 2000 har omkring 200 000 ytterligare bosättningar byggts på Västbanken.

Från 2000 till 2005 följde den andra intifadan som reaktion på denna utveckling och provokationer från Sharon, vilket slutade utan synliga resultat för palestinerna. I upproret deltog PFLP, DFLP, Fatahs vänsterflygel (al-Aqsa-brigaderna) liksom Hamas och Islamiska Jihad, majoriteten av Fatah och de anställda på myndigheten deltog inte. De uppträdde faktiskt som ockupationens och imperialismens förlängda arm.

Från strategisk allians med Fatah till allians med Hamas

Men de åren medförde också en massiv förändring av maktbalansen bland palestinierna, vilket valet 2006 klargjorde. Islamistiska Hamas vann en majoritet på 74 av de 132 platserna, Fatah 45. Den palestinska vänstern led också ett nederlag. PFLP fick 3 mandat (4,2% av rösterna), alliansen DFLP, PVP (Palestinska Folkpartiet, tidigare Palestinska Kommunistpartiet) och FIDA (Palestinska Demokratiska Unionen) 2 platser.

Vänstern trängdes i praktiken ut i marginalen i polariseringen mellan Fatah och Hamas – och det förändrades inte efter 2006, efter den faktiska splittringen mellan Västbanken och Gaza. Men Hamas blev det nationella motståndets ledande kraft.

PFLP (och i grunden även DFLP) reagerar på denna utveckling genom att omjustera stadieteorin till en strategisk allians med ”småbourgeoisien”. Medan Fatah i stort sett har fallit ifrån befrielsekampen (även om PFLP är kvar i det Fatah-ledda PLO) har Hamas nu klivit in i rampljuset som en strategisk partner. I över ett decennium har PFLP varit i vad man kallar en ”strategisk allians” med Hamas.

Den palestinska vänstern (PFLP och DFLP) är i själva verket politiskt underordnad Hamas ledning – precis som den var underställd Fatah under PLO-eran. Den ”vägrarfront” mot Osloavtalen som den palestinska vänstern har bildat med Hamas, Jihad och andra grupper är inte bara ett tillfälligt militärt avtal, utan i grunden en strategisk allians som innebär att den palestinska arbetarklassen underordnas.

Vägrarfronten är på intet sätt begränsad till organisationer i Palestina. I flera år har den också utvidgats till en allians med de ”antiimperialistiska” regimerna i Damaskus och Teheran. I den glorifieras den islamistiska regimen som en pålitlig allierad i befrielsekampen, till exempel vid ett möte mellan PFLP och Hamas med företrädare för Iran 2017: ”Medan många länder i regionen försöker normalisera sina relationer med den sionistiska regimen, är Iran pionjären i kampen mot Israel och för befrielsen av Palestina.”²⁰

PFLP och DFPL utgör tillsammans med Iran, Syrien, Hamas och libanesiska Hizbollah sedan årtal den så kallade ”Motståndssaxeln”. I början av den syriska revolutionen smulades denna sönder när Hamas ställde sig på de upproriskas sida mot Assad. Det gjorde inte den palestinska vänstern, den förblev trogen sin allierade och fördömde den syriska revolutionen som en sionistisk konspiration:

”De nationalistiska strömningarna och vänstern i den palestinska politiska eliten – som Demokratiska Fronten för Palestinas befrielse (DFLP) och Folkfronten för Palestinas befrielse (PFLP) – höll fast vid sitt stöd för Damaskus och förklarade att den syriska revolutionen var en sionistisk konspiration.”²¹

Följaktligen hälsade PFLP också erövringen av Aleppo genom Assadregimens trupper som en ”betydande seger”. Inför The New Arab förklarade Kayed al-Ghoul, medlem av PFLP:s politbyrå, sin organisations ståndpunkt på följande sätt: ”att stödja Syrien och att se händelserna i Aleppo och andra städer som en del av en konspiration för att splittra den syriska staten”.²²

Denna ståndpunkt representerar utan tvekan en, om inte hela, den politiska tyngdpunkten i PFLP:s politik. Det följsamma stödet till den syriska kontrarevolutionen följer inte bara en obskyr konspirationsteori, utan också den reaktionära logiken som ser den globala konflikten som en kamp mellan ”läger” och uppfattas inte som en internationell klasskamp.

²⁰ [Hamas, PFLP thank Iran for supporting Palestinian cause](#)

²¹ Adnan Abu Amer: [How do Palestinians see the Syrian war?](#)

²² Karim Traboulsi: [Divisions exposed as pro-Hizballah, leftist Palestinians hail Assad's 'victory'](#)

Lika viktigt och nödvändigt som det är att visa solidaritet med PFLP:s kämpar och hela befrielseörelsen mot den sionistiska staten och att kämpa mot deras kriminalisering, är en marxistisk, revolutionär kritik av deras politiska analys, deras program, deras strategi och taktik avgörande. Endast ett brott med stadieteori och en politik som bygger på teorin och programmet för permanent revolution kan visa en väg ut ur den palestinska arbetarklassens ledarskapskris.

Lästips

[Israel och palestinierna](#) (sept. 2024)

[Gaza-kriget i israeliska media](#) (april 2024)

Gilbert Achcar: [Sjunde oktober i ett historiskt perspektiv](#) (juli 2024)

Andreas Malm: [Ödeläggelsen av Palestina är ödeläggelsen av jorden](#) (juni 2024)

Matan Kaminer: [Efter flodvågen: ett svar till Andreas Malm](#) (juni 2024)